

**L'IMPACTE DE LA FIL·LOXERA:
L'ARRIBADA AL PENEDÈS.**

Laura Sabaté Balada

NIUB: 14734963

Treball Final de Grau

Tutor: Teresa Abelló

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ
2. ABANS DE LA FIL·LOXERA
3. ARRIBADA DE LA FIL·LOXERA
4. ARRIBADA AL PENEDÈS
5. LA SOLUCIÓ: CANVIS EN EL CONREU
6. CONSEQUENCIES ECONOMICO-SOCIALS
7. EL CONFLICTE RABASSAIRE
8. ELS ESTUDIS SOBRE LA FIL·LOXERA
 - 8.1. PERE JOAN GIRONA
 - 8.2. JOSEP IGLÉSIES
 - 8.3. EMILI GIRALT
9. BIBLIOGRAFIA

1. INTRODUCCIÓ

El present treball tracta la problemàtica que va suposar la invasió d'una nova plaga a la vinya catalana, i en especial a la comarca del Penedès, que va significar un daltabaix en aquest sector en els anys en que la plaga va aparèixer al segle XIX. El treball pretén fer un mapa de la situació que es va viure a partir d'un seguit d'autors que tracten la matèria, especialistes en història agrària com Josep Igésies i Emili Giralt Raventós, o els estudis de Pere Joan Girona i Trius, membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, institució fonamental per a l'estudi de la invasió de la fil·loxera.

Aquest treball comença a partir de quan va arribar la fil·loxera a Catalunya. És important el fet que va ser una plaga que va venir de França, i que per tant se'n va sentir a parlar molt abans de que aparegués. S'explica l'avenç de la plaga des de França i com impacta a Catalunya, i s'exposa un estudi de cas, de com va ser l'arribada en una zona concreta com el Penedès. El Penedès va ser molt castigat per aquesta malaltia ja que va patir una gran expansió abans de l'arribada d'aquesta per la demanda de producte vitícola que va fer més acusades les conseqüències.

En l'època prèvia a la invasió a Catalunya s'havia expandit molt la vinya, i s'havien conreat terrenys menys aptes com el Penedès o la Conca de Barberà, zones on les conseqüències van ser més notables pel fet que els anys anteriors havien viscut la pujada de preus de la vinya. La imatge anterior a la plaga era de bonança i forta demanda, hi apareixen algunes malalties de la vinya com l'oïdium o el mildiu, però cap amb l'impacte que tindrà la fil·loxera. Els conreus van partir molts canvis arran de la invasió que va destruir tots els ceps, i la vinya va canviar per sempre. Les conseqüències econòmiques i socials també van ser notòries, amb un augment de la emigració de les zones més afectades o de canvis en l'estructura agrària, com va ser la qüestió rabassaire, exposada en aquest treball, que va portar cua fins a les acaballes de la Guerra Civil, amb constants conflictes entre els *rabassers* i els propietaris de les terres.

Per aquest treball s'han usat els estudis d'uns autors específics, molt coneixedors de la problemàtica de la fil·loxera i especialistes en el camp de la història agrària. S'ha estudiat aquests volums per extraure la informació del que va significar la plaga i com va afectar, i també s'analitza des de quina perspectiva i com ho expressen els diferents autors.

Josep Iglésies¹ va ser un geògraf i historiador. Es va desenvolupar en la tasca de geògraf sobretot de les muntanyes del sud de Catalunya i com a investigador amb la publicació del cens de població de diverses èpoques.

Emili Giralt i Raventós² va ser un historiador especialista en història agrària i deixeble de Jaume Vicens Vives. Es va especialitzar en l'estudi de la població i estudis d'història agrària.

Pere Joan Girona i Trius³. Es va doctorar en Dret l'any 1897 i en farmàcia l'any 1911. Però va ser en camp de l'agricultura que va despuntar. Va participar en la creació de l'Escola Superior d'Agricultura de la Mancomunitat de Catalunya, i va ingressar a la Reial acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona el 1942.

Per centrar el tema s'ha utilitzat dos manuals de referència, en primer lloc el de Josep Termes⁴ *De la revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil 1868-1939*. Edicions 62, 1987, Barcelona, (pàgines 99-109), que forma part de *HISTÒRIA DE CATALUNYA*, Volum VI, dirigida per Pierre Vilar. Josep Termes va ser un historiador especialitzat en història del catalanisme i els moviments socials. En segon lloc, també s'ha utilitzat el manual de *Història de Catalunya* de Jaume Sobrequés⁵.

¹ Reus 1902 - Barcelona 1986. Obres: *Cens de 1857-1950* de l'any 1961, *Cens de 1365-1370* entre els anys 1961 i 1964, *La població de Catalunya en la dècada de 1950-1960* del 1966, o *El fogatge de 1553* escrit entre els anys 1979 i 1981. Va fer treballs de geografia agrícola com *Geografia de Catalunya* escrit entre els anys 1969 i 1974, *La crisi agrària de 1979/1900: La fil·loxera a Catalunya*, de l'any 1968, o *Les muntanyes de Prades, el Montsant i la Serra de Llena* de l'any 1929. Va ser soci fundador i honorari de la Societat Catalana de Geografia de la qual en va ser secretari entre els anys 1935 i 1936 en una primera etapa i entre 1948 i 1963 en una segona. Va ser també president de la Societat entre 1970 i 1972, i membre de l'Institut d'Estudis Catalans des de 1981.

² Vilafranca del Penedès 1927 - Barcelona 2008. Obres: "*La population catalane de 1553 à 1717*" de l'any 1960, "*Barcelona en 1717-1718, un modelo de sociedad preindustrial*" de l'any 1963, "*Los estudios de historia agraria en España. Desde 1940 a 1961*" escrit l'any 1962 i "*El conflicto "rabassaire" y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936*" de l'any 1964. *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes (1800-1939)*, juntament amb Balcells i Termes l'any 1967, i amb Jordi Nadal, *Immigració i redreçament demogràfic: els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, de l'any 2000. Va ser professor de la Universitat de Barcelona des del 1959, i catedràtic de història contemporània de la Universitat de València al 1966 i de la de Barcelona des del 1971. A més, també va dirigir el Centre d'Estudis Històrics Internacionals de la Universitat de Barcelona entre els anys 1975 i 1998, la *Revista d'Estudis d'Història Agrària* des de la seva fundació l'any 1977 fins l'any 2000. I va ingressar a l'Institut d'Estudis Catalans el 1975 i el va dirigir entre el 1987 i 1995.

³ Vilafranca del Penedès 1877 - Barcelona 1952. Va ser president de la Federació Agrícola Catalanoblear des de 1928 i va dirigir la "*Revista de l'Institut Agrícola català de Sant Isidre*" des del 1918, del qual n'era soci des de 1908. Va ser redactor del Diccionari d'agricultura de la enciclopèdia Salvat,

⁴ Barcelona 1936 – 2011. Es va llicenciar en lletres per la universitat de la Universitat de Barcelona el 1963 i es va doctorar a la Universitat Autònoma el 1971. Va ser catedràtic de la Universitat de Barcelona el 1982 i també de la Universitat Pompeu Fabra el 1991.

⁵ Girona el 1943. Es va llicenciar el 1965 i doctorar el 1970 per la Universitat de Barcelona on va ser professor d'Història Medieval des del 1966. Catedràtic d'Història Contemporània per la Universitat

2. ABANS DE LA FIL·LOXERA

Giralt exposa que des del punt de vista agrari, a Catalunya l'edat Moderna va començar el 1486 amb la Sentència Arbitral de Guadalupe, que va posar fi a la qüestió remença. La propietat es va repartir entre grans propietats de la noblesa i la mà morta, la mitjana propietat de masos i masies, i la petita propietat al voltant dels pobles i ciutats. Des d'aquella època a les acaballes del món medieval, la propietat es va anar disgregant, i les grans propietats es van anar parcel·lant amb l'*emfiteusi* o l'*establiment*. Segons descrivia Giralt, l'*emfiteusi* (o establiment de terres a cens), consistia en que el propietari cedia perpètuament a l'emfiteuta el domini útil d'unes terres amb la obligació de conrear-les o millorar-les. L'emfiteuta disposava del domini útil i podia vendre-ho, empenyorar-ho o transmetre-ho en herència. En el contracte, l'emfiteuta solia pagar una entrada i anualment pagava un cens⁶. Cap al segle XVIII, es va anar cap a la tendència de prescindir de les cessions perpètuas de territori i passar a les cessions del domini útil de forma temporal. Una altra institució agrària a Catalunya era l'*arrendament*, que estava estès per tot el territori, però predominava a les terres de regadiu.

A la Catalunya vella predominava la *masoveria*, mentre que a la Catalunya nova predominava la *parceria*, descrita per Giralt com una cessió temporal de terres mitjançant el pagament al propietari d'una part de les collites⁷. La *parceria* era una institució de dret consuetudinari que no va ser regulada fins el Codi Civil de 1898.

El conreu de la vinya era molt important en l'agricultura catalana en el segle XVIII, i va incrementar la seva producció al segle XIX. El fet que la plaga es produís primer a les terres veïnes va afavorir una època de creixement i bonança per a la viticultura catalana ja que no tenien competència. La bonança es pot veure en com es va expandir el cultiu de la vinya a tot el territori català, en terres no massa adequades, ocupant boscos i pendents, com exposa Josep Iglésies:

“La vinya no solament ocupava els secants planers, sinó que fins i tot havia envaït bons regadius al Llobregat i s'enfilava per antics garrigars i ermots i feia aterrar molts boscos i recular els

Autònoma de Barcelona, és conservador de l'Institut Municipal de Història de Barcelona des del 1969. Va ser director del Museu d'Història de Catalunya entre el 2000 i el 2008 i el 2012 va ser nomenat director del Centre d'Història Contemporània de Catalunya.

⁶ GIRALT, Emili; *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània (vol II)* Enciclopedia Catalana, Barcelona, 1988-1994. p. 144.

⁷ GIRALT, E.: *Història Econòmica...*p. 144.

*sembrats. Havia fet atenuar moltes pendents i s'estenia per pendissos abruptes fins a tocar de les grans cingleres; i encara es vesava per damunt d'aquestes en climes que no li eren pas adequats”.*⁸

Això va desencadenar unes noves necessitats socials de més mà d'obra i el conseqüent augment demogràfic en aquelles comarques vinícoles. El vi produït a Catalunya era per al consum local o per l'exportació, i existia una indústria rural per la destil·lació de l'aiguardent, que comptava amb aparells de destil·lació a les masies a part dels nuclis urbans. La destil·lació d'aiguardent suposava un benefici suplementari per als propietaris viticultors, que es va acabar però, amb la llei de l'alcohol de 1888 que gravava els graus i els hectolitres i va deixar de ser rendible la producció per als petits agricultors⁹.

L'instrument jurídic per la plantada va ser el Contracte de *Rabassa Morta*. Tenia com a objectiu la cessió al pagès d'unes terres boscadetes o ermes perquè aquest hi plantés ceps i treballés la vinya mentre visquessin els ceps que havia plantat. El pagès es convertia en semi propietari de les terres que conreava, més que només jornalier com abans.

Els preus de la verema i el vi van augmentar molt quan a França estava infectada, i els francesos compraven el vi a les comarques catalanes. Era natural que s'aprofitessin d'aquesta situació i es plantés molta vinya per fer més producció. Ni es pensava a curt termini en la possibilitat que la fil·loxera afectés i els pagesos haguessin d'arrancar les plantes i substituir-les, passant, així, un temps sense produir. No es volien ni plantejar el problema de la plaga, que ja arribaria i aleshores l'haurien de solucionar. Fins aleshores només es coneixia l'oidium o el mildiu com a malalties de la vinya, que provocava l'aparició de fongs a les zones verdes de la planta. A Catalunya es va reconèixer d'invasió de l'oidi l'any 1852, i va ser a les veremes del 1854 i 1855 quan va afectar més, van ser unes veremes una cinquena part de les normals i els preus del vi es van quintuplicar¹⁰.

Emili Giralt establí tres característiques claus per descriure “l'edat d'or” de la vitivinicultura catalana quan la fil·loxera estava encara a França. En primer lloc, els

⁸ IGLÉSIES, Josep. *La Crisi agrària de 1879/1900: La fil·loxera a Catalunya*. Edicions 62, 1968, Barcelona, p. 7

⁹ TERMES, J.: *De la revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil 1868-1939*. Volum VI. Edicions 62, 1987, Barcelona, (pàgines 99-109), dins *HISTÒRIA DE CATALUNYA*, dirigida per Pierre Vilar.

¹⁰ GIRALT, E.: *Història Econòmica*...p. 227.

anys previs a la invasió de la fil·loxera a tot Catalunya, cap als 1883, quan només estava a la zona gironina, la vinya catalana va assolir la seva màxima superfície amb 379.806 hectàrees, unes 68.000 hectàrees més que vint anys enrere¹¹. Les comarques que més van augmentar les seves vinyes van ser les de les terres de Lleida i Tarragona. I encara l'any 1889, quan la fil·loxera ja estava de ple a Catalunya, hi seguia havent 367.445 hectàrees plantades de vinya¹². En segon lloc, van augmentar els preus dels vins catalans gràcies a la forta demanda. Entre el 1868 i 1872, els preus oscil·laven entre les 16 o 17 pessetes per hectolitre, mentre que van arribar a les 37 pessetes l'any 1885 i es van mantenir així d'alts fins el 1892¹³. Finalment, en tercer lloc, Giralt es fa ressò de les exportacions, que van augmentar molt en aquell període. Tant de vins com aiguardents, al nord d'Europa o Amèrica, els ports de Catalunya enviaven la major producció de vi de tot l'Estat destinat al comerç. Des del 1872 s'observa la creixent demanda de vi espanyol o català a França degut a la extensió de la plaga en aquell país. L'any 1882 es va establir un tractat hispano-francès que assegurava a França el proveïment de vi des d'Espanya.¹⁴

Per altra banda, també es va desenvolupar la producció d'escumosos, que va anar arrelant cap a Sant Sadurní d'Anoia amb cases com la Codorniu, que cap a l'any 1872 va començar-ne la producció, i que al llarg dels anys va anar guanyant reconeixement internacional i una creixent demanda que van fer que més endavant fos la indústria més important per la viticultura catalana.

3. ARRIBADA DE LA FIL·LOXERA

Segons va exposar Pere Joan Girona i Trius, i més tard Josep Iglésies, es va sentir a parlar de la fil·loxera quan va aparèixer a Europa. Com explica Girona i Trius, fil·loxera ve de "seca-fulles" i era un insecte que atacava els roures, el 1834 M.Boyer va anomenar l'insecte *Philoxera quercus*, per aquesta raó, i més endavant es va veure que també atacava les vinyes i finalment es va anomenar *Philoxera vastatrix*. Segons Iglésies, la veritable plaga s'inicià el 1863, i es va donar a conèixer a Catalunya al 1866 quan feia estralls al vessant atlàntic.

¹¹ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p. 230.

¹² GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p. 230.

¹³ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p. 231.

¹⁴ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p. 234.

A Europa es van fer congressos per debatre el problema de la fil·loxera. El més important va ser el de Lausana, celebrat l'agost de 1877, en el qual *es va proposar la legislació internacional que es va considerar aleshores més pertinent per evitar la copiosa extensió de que la fil·loxera anava prenent*¹⁵, com va dir Girona Trius. A part d'aquest congrés, se'n va celebrar un altre el 1878 a Berna, on es discutia com retardar l'avenç de la fil·loxera amb mesures legislatives. En aquest congrés, es va acordar contreure un compromís per les potències adherides de completar la seva legislació contra la introducció i propagació de la fil·loxera.

El govern espanyol, seguint les recomanacions del Congrés Internacional de Lausana reunit el 1877, i el congrés Fil·loxèric de Madrid el 1878, va promulgar diverses lleis en defensa de la viticultura com: la destrucció de focus d'infecció, tractament químic dels ceps, prohibició de fer circular estaquets i barbats, etc. Però l'administració era incapaç d'organitzar la defensa ni de fer complir les lleis. Hi havia divisió d'opinions respecte el que s'havia de fer i com s'havia d'actuar, partidaris d'uns o altres compostos químics, o els partidaris de substituir els ceps per uns immunes procedents de Nord-Amèrica, la única solució que es va veure eficaç, però, significava deixar morir els ceps¹⁶.

Com exposen Jaume Sobrequés i Josep Termes, la fil·loxera va a aparèixer a Catalunya el 1879, quan va creuar els Pirineus i va començar a destruir els conreus progressivament de l'Empordà.

També Girona i Trius parlava de les primeres notícies escrites que es van publicar a Espanya sobre la fil·loxera, que van aparèixer a la "*Revista de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre*" a finals de 1867. Explicava que a França s'havien començat a mobilitzar per una nova malaltia que era pitjor que l'oidium i que feia malbé tota la planta, no només el fruit. Uns estudis sobre una comissió delegada de la *Societat d'Agricultura del Cantó de Saint-Remy* (França), van ser resumides per la Facultat de Botànica de Montpeller en una publicació que l'autor Girona i Trius va plasmar al seu discurs amb les següents paraules:

¹⁵ GIRONA i TRIUS, Pere Joan; "*La Invasión filoxerica en Espanya*"; dins *MEMORIAS DE LA REAL ACADEMIA DE CIENCIAS Y ARTE DE BARCELONA*. vol.XXVI, 1942, Barcelona (pagines 153-251) p. 163

¹⁶ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p.240

*“Esta afección que ha sido observada por primera vez en 1866 presenta los siguientes caracteres: Las hojas toman un aire colorado y se marchitan; los pámpanos se secan rápidamente y el tronco no puede vivir; la corteza se levanta con mucha facilidad y la parte leñosa se rompe como una pajueta; se halla en completa desorganización sin dar, no obstante, señales de estar enmohecida. Quien atribuyó a las cualidades del terreno. La Sociedad de Agricultores de Herault, se limitó a hacer constar la parición de una multitud de pequeños insectos amarillos en las raíces de las cepas, vistos con el microscopio, insectos que la abandonaban luego de muerta, yendo a buscar un alimento fresco en las cepas vecinas”.*¹⁷

Inicialment no es creia que la fil·loxera arribaria a Catalunya, els agricultors, però, desconfiaven i es preocupaven per prevenir-ho. L’Institut Català de Sant Isidre (IACSI) va ser una associació de propietaris rurals que es va reunir el 30 de maig de 1850. Va citar als principals propietaris agraris residents a Barcelona a una reunió a la Diputació Provincial de Barcelona, es sentien desprotegits després de la desaparició de la Junta de Comerç el 1847, i es van constituir en l’Institut el 22 de maig de 1851. Comptava amb 107 propietaris rurals, segons el que explica Termes al manual d’Història de Catalunya. L’IACSI es va preocupar per evitar l’expansió de la malaltia i feia sonar les alarmes dels poders públics i dels pagesos. Va enviar científics a França per estudiar el fenomen, i es va creure convenient crear un cordó sanitari o d’aïllament perquè no passés la malaltia a Catalunya. L’Institut Agrícola va recollir la proposta d’un propietari l’any 1877, Joan Miret, que va anar a visitar les terres afectades de França i Suïssa en nom de l’Institut. Girona i Trius expressava en el seu discurs les paraules que Miret havia plasmat en un llibre d’aquesta manera:

“Quién no haya visto los estragos de la filoxera, no puede formarse una idea del aspecto desconsolador que ofrecen los viñedos atacados, especialmente en el mes de agosto, cuando la vid ostenta toda su lozanía y vigor. Campos inmensos de cepas con la mayor parte de sus hojas marchitas o sin ninguna, el fruto escuálido [...] En el Vancluse, y no lejos de la ciudad de Aviñón, apareció la filoxera en 1867 o 68, habiendo causado en poco tiempo grandes y terribles estragos. [...] La

¹⁷ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 166.

filoxera atravesó el Ródano e invadió sucesivamente los departamentos del Gard y del Herault, ... [...] las corporaciones científicas, las revistas agrícolas y hasta los periódicos políticos, dando tregua a sus apasionadas polémicas, han excitado el celo de los hombres competentes y estudiosos para combatir el nuevo enemigo de la vid. El Gobierno central ha enviado comisiones, ha ofrecido premios para descubrir la verdadera naturaleza de este azote y los medios de llegar a su destrucción”¹⁸

En aquesta cita es veu molt clar com Joan Miret es preocupava per la nova plaga, havia vist què passava a França i com n’era de destructora, havia de transmetre aquesta por o aquest afany per superar la crisi a temps.

Al setembre d’aquell any al Tractat Antifil·loxeric de Berna, Joan Miret va proposar unes mesures de defensa més radicals per evitar l’entrada de la fil·loxera. Va proposar destruir tots els camps en un perímetre a la frontera per evitar la contaminació, amb la justificació que si l’entrada de l’animal era natural, no podria avançar més que uns quilometres. Es va establir una barrera de 30 kilòmetres de llarg per 25 d’ample a la part oriental dels Pirineus, i tot això formava una zona de 70.000 hectàrees de els quals, 15.000 de vinya que serien totalment destruïdes a canvi d’unes indemnitzacions, uns 225.000 duros.¹⁹ Miret volia que els governadors poguessin arrancar els ceps sense el permís dels propietaris i que no s’hi pogués plantar res en 4 anys. Evidentment, les propostes de Miret van tenir detractors, sobretot els viticultors de l’Empordà com Josep Vergés i Almar, propietari de Peralada, que va escriure una carta expressant el malestar. Es veien afectats per aquestes mesures, ja que eren víctimes d’una plaga que ni tan sols havia arribat²⁰. Es podria expressar com que eren el *cap de turc* per salvar a tota la resta de territori.

L’IACSI va recollir les investigacions de Miret i les va portar al ministre de Foment. Es va debatre al Congrés, però el ministre de Foment les va qualificar d’alarmistes i no volia fer-ho projecte de llei. Es va debatre a Madrid un Congrés Antifil·loxèric, que va corroborar les investigacions de Miret, i es va aprovar la llei el 30 de juliol de 1878. No es podia plantar sense permís, s’havien de cremar els ceps en

¹⁸ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 168-169

¹⁹ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 173

²⁰ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 174

20 kilòmetres al voltant de un focus de fil·loxera, i es va indemnitzar a aquelles zones de protecció (no els que ja foren morts o infectats), i per això es va crear un tribut sobre la vinya de vint-i-cinc cèntims de pesseta per hectàrea. Els poders públics no eren prou forts per fer front a aquestes propostes i hi va haver una resistència generalitzada que no va fer possible establir la zona d'aïllament. L'Institut Agrícola Català recordava que la llei del 1879 era per la defensa de la fil·loxera, i no per auxili dels propietaris.

4. ARRIBADA AL PENEDEÈS

“Ah Penedès mío! Como prosperaste en los años precedentes a la llegada del insecto, sin pensar que tu adelanto material derivaba justamente del hundimiento de las regiones vitícolas francesas!”²¹

La fil·loxera va arribar al Penedès l'any 1887. Josep Iglésies dedica un capítol a la Fil·loxera al Penedès en el seu llibre sobre la crisi agrària a Catalunya²². I exposava com la delegació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre encara el 1886 va trobar il·lusos en aquella zona que creien que la fil·loxera no els afectaria per la proximitat al mar o la natura de la terra, i els instava a veure el que havia passat a les altres zones de Catalunya que s'havien vist afectades, amb les següents paraules de Teodor Creus²³:

“no ens hem de fer il·lusions; els qui refiats de la nostra proximitat al mar, de la natura de les nostres terres, dels formiguers que cremen a les nostres vinyes i d'altres diferents pretextos tant dèbils com aquests, venien, fins aquí, i tal vegada encara vénen esperant que serien respectades per la vastatrix les nostres vinyes, han de desenganyar-se amb l'exemple que els ofereixen les innumbrables comarques envaïdes.”²⁴

A Sant Sadurní d'Anoia van signar una proclama els principals colliters, on veien que les autoritats no havien pogut aturar l'avançament de la malaltia, es proposaven organitzar-se en sometents per vigilar les arrels de les plantes al segon any

²¹ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 155

²² IGLÉSIES, J. p.155-163.

²³ Orientador del sindicat antifil·loxèric de Vilanova i la Geltrú.

²⁴ IGLÉSIES, J. p.155

de tenir la malaltia, que és quan es pot percebre a simple vista, i així cremar les vinyes per evitar que es propagués.

El 1886 es va acordar a Sant Sadurní que es constituiria un sindicat antifil·loxèric a Vilafranca per arribar a temps de la propagació de l'insecte, però les alarmes van saltar quan es va detectar ceps malalts a Castellbisbal, a Gelida i finalment a Sant Sadurní d'Anoia a les vinyes de Manuel Domènech el 1887²⁵.

Quan es va estendre que la fil·loxera havia travessat el Llobregat, es va originar una veritable consternació al Penedès, i segons paraules de Puig i Valls²⁶:

*“Mientras se discute lo que debe hacerse y los cultivadores se rebelan contra las brigadas de desinfección, los focos filoxéricos avanzan rápidamente habiendo traspasado ya el Llobregat y la sierra de Ordal, que son los accidentes naturales más importantes que impedían la invasión de la provincia de Tarragona.”*²⁷

Al 1888 es van descobrir plantes infectades a Piera, i es va anar estenent per Igualada cap a Pierola i Collbató. El 1889 va aparèixer l'insecte al terme de Sant Joan de Mediona, a tocar del terme de La Llacuna²⁸. Al 1889 els quaderns de “Resumen de Agricultura” a més, explicaven que el raïm era de mala qualitat i que tenia fongs com el mildiu, a part d'altres malalties. En aquell mateix any, publicaven un article de P. Rovira que deia:

“Al empezar el año 1888 conocimos los focos filoxéricos de Gelida y Espiells, con lo que el país estaba alarmado. La Junta de Defensa provincial contra la filoxera convocó una reunión de todos los pueblos limítrofes de San Sadurní d'Anoia, en la que imperó la idea de asociarse formando sindicatos. Más tarde se descubrió la filoxera en Font-Rubí; unas tres horas del último punto en que se conocía y como consecuencia natural se apoderó de toda la zona comprendida entre foco y foco, un pánico indescriptible y se olvidó, o mejor dicho, se renunció a la defensa. La Junta provincial contra la filoxera no cesa en su empeño; convoca otra reunión en Vilafranca, en la cual se forman

²⁵ IGLÉSIES, J. p.156.

²⁶ Autor de *La Philoxera vastatrix en el partido de las afueras de Barcelona*, Barcelona, 1888. Citat per Iglésies.

²⁷ IGLÉSIES, J. p.156.

²⁸ IGLÉSIES, J. p.157.

dos sindicatos, de a dos mil hectáreas de viña cada uno, los cuales han quedado inertes al presentarse la filoxera en Monjos primero y en l'Arboç después. En resumen, nuestra comarca ese año quedó toda invadida."²⁹

Aquesta cita mostra l'interès per formar associacions, que després seran ben presents en el camp català arran d'aquesta qüestió, i mostra com les Juntes intentaven lluitar contra la plaga al mateix moment que la gent es desanimava i deixava que la vinya morís en veure's incapaços de frenar-la. Encara que no fos representatiu, ja que hi havia pagesos de tota mena, com es veurà després, que es mantenien fermes per salvar al vinya.

La fil·loxera s'anava estenent, i el 15 de juny de 1890 ja va arribar a Vilafranca del Penedès el segons la revista "*La Pagesia*"³⁰.

El 1892, a Capellades es deia:

*"Al nostre terme també hi ha trossos fil·loxerats i alguns pagesos s'afanyen a plantar ceps americans. No obstant això, qui te vinya vella sana viu en l'esperança que cuidant-la bé no se li propagarà la maleïda plaga. Tant de bo ho endevinessin!"*³¹

Amb aquestes paraules es representa molt bé l'esperit d'alguns pagesos que encara tenien l'esperança que la fil·loxera no els afectés si cuidaven molt les seves terres i que passaria de llarg.

Al 1893 es donava per perduda la verema al Penedès a part d'altres llocs, amb paraules com "*al Penedès s'arrenquen a milers els ceps morts per la fil·loxera*"³². Als quaderns de "*Resumen de Agricultura*" informaven que al Vallès i al Penedès la fil·loxera rosegava els darrers ceps vells i, en lloc de les extensions verdes que hi havia, deixava vessants incultes per molts anys, veritables ermots deserts³³.

Segons Emili Giralt, els viticultors del Penedès van ser els que van actuar amb més iniciativa i decisió.

²⁹ IGLÉSIES, J. p.161-162.

³⁰ IGLÉSIES, J. p.158.

³¹ IGLÉSIES, J. p.158.

³² IGLÉSIES, J. p.159.

³³ IGLÉSIES, J. p.159.

En aquest període de l'inici de la invasió al Penedès es van fer moltes processons solemnes “*per matar la fil·loxera*”, i es treien imatges molt venerades per a passejar-les per les vinyes³⁴.

Cada any augmentava de forma extraordinària la invasió, durant l'any 1892 una quarta part de les vinyes del Penedès estaven envaïdes, segons escriu Antoni Martorell i Panyelles³⁵. Aquest mateix expressava:

*“Amb la invasió de la fil·loxera entrà al Penedès un una època de gran decadència. La major part dels grans propietaris, que en els bons temps havien abandonat el conreu directe de llurs finques, deixant-les a l'esment de segones mans i lliurant-se a la vida seductora de Barcelona uns, de Vilafranca altres [...] hagueren de plegar veles i tornar a llur terrer. [...] La devastació fou ràpida. L'any 95 la plana del Penedès, abans bellament esmaltada per les grosses esparrades que hi vessaven llur riquesa, feia llàstima de mirar”*³⁶.

Ja al 1896, tot el Penedès va ser envaït per la plaga i seguia avançant cap a les terres Tarragonines sense que els pagesos o les Juntes haguessin pogut fer res, tal com va passar també, a les terres Gironines.

5. LA SOLUCIÓ: CANVIS EN EL CONREU

La crisi de la fil·loxera va fer canviar els conreus, el que havia estat vinya en l'època d'apogeu anterior a la fil·loxera, després es va convertir, altra vegada vinya però de ceps americans, es va canviar el conreu, o es va abandonar en bosc. La superfície agrícola de Catalunya va disminuir considerablement, deixant abandonades moltes terres. En molts casos es va produir una nova distribució de la propietat, ja que les terres malmeses com les de contracte de *rabassa morta*, un cop morts tots els ceps, es van parcel·lar i van ser venudes, i això, segons Termes, era millor. La nova distribució de la terra segons Termes era beneficiosa, es basava en el text de Giralt, però aquest no feia

³⁴ IGLÉSIES, J.: p. 160.

³⁵ A les *Notes crítiques sobre les vicissituds de l'Agricultura, Indústria i Comerç durant el segle XIX*, vol. *El Penedès en el segle XIX. Concurs d'història organitzat pel Centre Catalanista*. Vilafranca, Centre Catalanista, 1902. citat per IGLÉSIES, J. p. 162

³⁶ IGLÉSIES, J.: p 161.

valoracions de si era millor o pitjor. Amb poc temps es va replantar un 56% de les hectàrees de vinya que hi havia abans de la fil·loxera.

El 7 d'agost a Sant Sadurní a "*La Renaixensa*" es deia: "*La fil·loxera acaba de fer liquidació dels ceps vells que quedaven. Tot és un erm i si algun clapet es veu verdejar és de cep americà*"³⁷. L'esperança ja estava perduda, i els pagesos ja havien començat a substituir els ceps per els americans, immunes a la malaltia

Com exposa Girona i Trius, es van mobilitzar molts investigadors per descobrir la solució a la plaga, i trobar una manera de matar l'insecte. Algunes de les propostes van ser l'aplicació de sulfur de carboni, que era eficaç però massa costós perquè fos rendible. La solució final va ser canviar el cep europeu per el cep americà, que no es veia afectat per l'insecte. Era una substitució parcial, ja que el cep americà feia de peu a un empelt amb la varietat europea que es desitgés, així l'arrel era immune i no es veia afectada per la fil·loxera. Aquesta solució salvaria la vinya. Les autoritats catalanes així ho van creure oportú com a millor opció per la replantació de vinya a Catalunya.

El primer viver de ceps americans del qual hi ha notícia i on s'experimentava amb els ceps europeus per si n'hi havia algun resistent a l'insecte va ser el que a l'any 1880 tenia l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre a Montjuic. I el que tenia el gelidenc Jaume Sabater el 1889 a Vilafranca, que es va convertir en el proveïdor de ceps americans de l'agricultura espanyola i també de la francesa i algeriana (en vint anys va vendre més de 77 milions d'unitats, i tenia unes 165 hectàrees de vivers per el Penedès)³⁸.

Una de les solucions que es va debatre, segons exposa Josep Iglésies en el capítol *La substitució del cultiu de la vinya*³⁹ va ser la substitució de la vinya per altres cultius econòmicament més rendibles. A causa dels estralls que feia la fil·loxera, que es pensava que mataria tots els ceps del país i que no es podria tornar a plantar vinya altra vegada, alguns estudiosos van proposar solucions i conreus alternatius. Es veia la vinya com un conreu condemnat a desaparèixer, com mostren les paraules de Josep Anglada Piferrer: "*Creo que en obsequio del amor que profesamos a los niños que han de formar*

³⁷ IGLÉSIES, J.: p. 160.

³⁸ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p.241

³⁹ IGLÉSIES, J.: p. 165-169

*la generaci3n venidera, deberiamos habituarnos al uso del agua en vez del vino*⁴⁰
aquesta frase mostra molt bé la poca fe en recuperar la vinya.

El 1877 es va proposar com a substituci3n del cep el rami. I el 1884, el senyor J. Martí Thomas⁴¹ va proposar la plantaci3n d'oliveres intercalades entre els ceps fil·loxerats, així quan morissin, les oliveres ja serien rendibles econ3micament i la davallada econ3mica no seria tant devastadora⁴². Puig i Valls, que va ser president de la Reial Acadèmia de les Ciències, va exposar la seva preocupaci3n al problema de la substituci3n abans que la soluci3n fossin els peus americans per fer els empelts, i deia:

*“Convé fixar l’atenci3n en la característica més temible que, al nostre concepte ofereix al fil·loxera, i que ha fet fins ara més ineficaços tots els mitjans, científics uns, empírics els altres, que han utilitzat els homes intel·ligents per a combatre-la. Aix3 justifica la previsi3n, digna d’èsser imitada de les persones que cerquen remei, no contra el mal en si, sin3 que cerquen la manera de substituir amb cultius profitosos el d’una planta que, més o menys tard, sofrirà arreu els atacs del nefast paràsit que ha destruït les vinyes més ufanoses. És a dir, els ceps que a la nostra terra, igual que a les restants del món, hauran de desaparèixer dels terrenys de secà, encara que lluitem sense descansar per esmorteir els efectes en les primeres etapes. [...] com que per a la fil·loxera no hi ha altre aliment que el cep, s’han assajat ceps indígenes que s’han estimat resistents, i tots han mort. S’han importat els americans i el problema, que alguns estimen resolt, continua en peu, mentre el temps no demostrï que aquests ceps, avui encara resistents, sotmesos a condicions d’existència distintes a les de llur país, no degenerin lentament i, més tard o més d’hora, no siguin igualment destruïts pel temible pugó”*⁴³

En aquests moments, es veia la soluci3n de la substituci3n per als ceps americans, però tot i així, encara hi havia la incertesa de si realment funcionaria o aquesta nova soluci3n acabaria sucumbint a l’insecte com moltes altres ho havien fet anteriorment. El mateix autor expressava la necessitat de modificar, amb l’ajuda de la ciència, el cep

⁴⁰ Carta al director a la Revista de l’IACSI de l’agost de 1883. IGLÉSIES, J.: p. 165

⁴¹ Director del *Centro Agronómico Catalán*.

⁴² IGLÉSIES, J. p. 166.

⁴³ IGLÉSIES, J. p. 166-167.

americà que donava un vi de poca qualitat. Aquest és l'inici de la solució definitiva, la de el cep americà com a peu i arrel, i la planta de la varietat més adient. Citant a una cançó, descriu com el procés de *“l'adopció de ceps americans, una experiència que sols el temps i els experiments s'encarregaran de confirmar i de desestimar”*⁴⁴.

Iglésies segueix citant les paraules de Puig i Valls, com quan profetitza que la millor planta per substituir la vinya és el tabac, després de proposar també una possible substitució de la vinya per ramats, amb alternança de cereals i farratges⁴⁵. D'altra banda també és important esmentar que parlen de l'error que suposa explotar les terres de els pendents muntanyoses, que s'havien desforestat en l'època de l'auge de la vinya. Proposa només l'explotació forestal:

*“Els terrenys en pendent, que hem desbrossat i sostingut amb tant d'amorós esment i que encara que donin collites mesquines i vins de baix preu, han mantingut tants infeliços, han de tornar a ésser allò que foren, bosquets estèrils, esquifits i baixos, sense cap futur, matèria eixorca per al treball.”*⁴⁶

6. CONSEQUENCIES ECONOMICO-SOCIALS

La fil·loxera va ser una catàstrofe per a la vinya catalana, que estava arruïnada al 1895. Jaume Sobrequés en *Història Contemporània de Catalunya* citava a Josep Iglésies per definir el que va significar la fil·loxera en el camp català, i amb les seves paraules deia:

*“Per bé que tingué un caràcter divers, si no ens remuntàvem a la revolta remença del segle XIV, no trobaríem una altra commoció agrícola d'importància semblant a la que va produir el flagell de la fil·loxera, a la segona meitat del segle passat”*⁴⁷.

La fil·loxera va ser una catàstrofe tenint en compte que en aquell moment la vinya estava en ple apogeu, i hi havia molta demanda i producció. La pagesia es va trobar enmig d'una crisi total que va arribar al moment culminant entre el 1892 i el 1894. Entre el 1879 i el 1910 es van destruir totes els vinyars de Catalunya, i es va perdre una

⁴⁴ IGLÉSIES, J. p. 167.

⁴⁵ IGLÉSIES, J. p. 168.

⁴⁶ IGLÉSIES, J. p. 168.

⁴⁷ IGLÉSIES, J. p. 7.

de les majors riqueses per a moltes comarques. Segons dades de 1909 de la Junta Consultiva Agronòmica, la fil·loxera havia destruït un total de 394.228 hectàrees de vinya a tot Catalunya, i les pèrdues van ser valuades al voltant de 350 milions de pessetes⁴⁸.

Amb poc temps, es va recuperar l'agricultura catalana, i es va promocionar l'agricultura especialitzada, amb conreus específics en zones concretes com la fruita a la plana de Lleida o els fruits secs a Tarragona. Com diu Termes, segons Vicens Vives, un 88% del territori català ja estava conreat al final del segle XIX. Quan la fil·loxera encara avançava cap al sud, a la resta de Catalunya ja s'estava recuperant la vinya per allà al 1910, i la producció de vi en aquells anys ja va arribar als tres milions d'hectolitres, més o menys la meitat que al 1889, i s'havia augmentat la productivitat de les vinyes.⁴⁹

A les zones replantades de vinya, els canvis econòmic-socials van ser prou importants, ja que es va necessitar nova maquinària i nous coneixements empeltogràfics i enològics per als nous empelts amb el peu americà i per les noves varietats de vi més idònies per a cada regió.

Les conseqüències socials també van ser molt grans, va haver-hi molta despoblació, sobretot en zones on havia crescut molt la viticultura en els últims anys com el Penedès o el Priorat. Al llibre de Iglésies hi ha una cita d'un escrit de Marc Mir a la "La producció Nacional" del 4 d'octubre del 1893 que deia:

*"Entristeix de pensar com passaran l'hivern els qui viuen de la viticultura, amb l'escàs producte de la terra i encara venut a preus excessivament irrisoris. I pensar que aquest és el darrer any de veremar per a molts! D'avançar com aquest la fil·loxera, l'any vinent tot el Penedès es veurà en el mateix cas en què es veuen avui molts dels seus termes municipals, els quals ja no són res més que un extens erm. La replantació que s'imposa serà molt lenta, contrariada com es veu per les funestes dissencions entre els masovers i els propietaris."*⁵⁰

En algunes comarques on no va ser possible replantar van quedar mig despoblades a causa de la forta emigració. Als pobles vinícoles, els màxims de població

⁴⁸ GIRALT, E.: *Història Econòmica...*p.236

⁴⁹ GIRALT, E.: *Història Econòmica...*p.243

⁵⁰ IGLÉSIES, J. p. 159-160.

es trobaven entre els censos de 1857 i 1877, i la disminució es va produir entre el 1887 i el 1910. La majoria dels emigrants eren joves i molts van anar a Barcelona o Amèrica.⁵¹

Es va despertar un sentiment col·lectiu arrel de les formacions de lligues i agrupacions per lluitar contra la plaga, i van servir de precedent per als futurs sindicats i cooperatives.

En conclusió, Iglésies citava aquestes paraules aparegudes a “La Renaixensa” el 12 de setembre de 1896, que mostren la imatge d’una comarca, el Penedès, desfet per les conseqüències que va portar la plaga:

“En tots els pobles de la rodalia no es respira més que un baf de tristor i un silenci de sepulcre que esglaiia. No sembla sinó que dintre els cors d’aquesta pobra gent, hi anima el despit més reconcentrat, despit que si arriba a explotar...! Déu nos en guard! No se on anirem a parar. Pares que es queden sense fills⁵², les vinyes mortes per la fil·loxera, les transaccions que setmanalment es feien al mercat de Vilafranca escasses i poc productives, els pagaments tan o més crescuts que abans els propietaris sense poder donar feina als jornalers que van mig perduts per la misèria i la desesperació...”⁵³

La conseqüència social més marcada va ser la despoblació, la demografia va canviar en aquelles comarques més afectades, com el cas del Penedès, que amb el treball: “*Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès*”⁵⁴ de Josep Colomé Ferrer i Francesc Valls-Junyent, analitzen la trajectòria demogràfica de la principal àrea vitícola catalana durant els anys crítics de finals del segle XIX i principis del segle XX.

Després del cens de 1857, a la regió del Penedès es veu com en els trenta anys següents el creixement de la població va ser més intens que a la resta de Catalunya. Es va produir un augment del 0,41% anual, que en xifres absolutes volia dir un augment de població de quasi 15.000 persones. Aquells anys entre el 1857 i el 1887, el Penedès va tenir un ritme de creixement més que la zona de la ciutat de Barcelona, i aquest comportament era coincident amb la bonança dels sector vitivinícola a tot Espanya.

⁵¹ GIRALT, E.: *Història Econòmica*....p.241

⁵² Era per causa de la guerra de Cuba, que exigia “quintes” com diu Iglésies p. 163.

⁵³ IGLÉSIES, J. p. 163.

⁵⁴ COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: “*Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Catalunya)*”. *Història Agrària*, 57, p. 47-77, SEHA, 2012.

Durant aquells anys, es va arribar als nivells de densitat de població al límit en que l'economia podia suportar al voltant de la producció de vi i la seva comercialització. La roturació de terres marginals, poc idònies per el cultiu de cereals van ser destinades al cultiu de la vinya, i així es va poder frenar el fet que la població cresqués a un ritme superior als seus recursos.

Després de 1887 s'observa un canvi de tendència, la població baixa i això és principalment causa de la crisi fil·loxèrica i la recessió que es produeix a partir del final del cicle expansiu de l'economia vitivinícola. Si abans havíem vist que l'augment de la població als anys previs va ser d'un 0,41%, després de 1887, el ritme de la despoblació era de 0,63% anual, un retrocés molt important, no només per la pròpia comarca sinó en relació del 0,07% de tot el territori català. La magnitud de la davallada de població va ser tal que no va ser fins la dècada de 1920 que es va retornar als nivells de població de 1887.

El més important a tenir en compte és la emigració que va resultar d'aquesta baixada de població i davallada econòmica. La informació que van facilitar els municipis a la Diputació Provincial de Barcelona per conèixer l'impacte de al crisi sobre el territori va donar com a resultat tres motius principals per els quals la situació era dolenta: la pèrdua de valor de la propietat rústica, la falta de feina per als bracers o jornalers, i el descens dels jornals agrícoles⁵⁵. Segons el cas concret del municipi de Terrassola, una quarta part dels habitants del poble van emigrar, i es diu que aquesta quarta part era la més hàbil per treballar el camp, això ens indica que els primers en emigrar eren nois joves, els principals actius. En alguns casos, en els municipis de la zona nord de la comarca, ja que limitaven amb una zona de tradició més manufacturera-industrial, la migració va ser més fàcil d'evitar, ja que alguns membres de les famílies anaven a treballar d'altres feines com les industrials per apaivagar la crisi agrícola.

Posant xifres, des del 1887 a 1900, en el conjunt dels vint-i-cinc municipis estudiats, van emigrar més de 7.500 habitants, que contrasta i fa evident la magnitud del problema si es te en compte que en el període previ s'havien atret uns 1.200 habitants. La taxa migratòria va passar d'un 30‰ positiu a més del 180‰ negatiu.⁵⁶

Pel que fa al destí d'aquestes migracions, a l'estudi de Colomé i Valls-Junyent extreuen tres conclusions. La primera és l'atracció de Barcelona i la seva àrea

⁵⁵ COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: p. 54.

⁵⁶ COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: p. 56.

metropolitana a rebre gent de tot el territori català, que va tenir un ritme de creixement de població molt elevat des de finals del segle XIX i inicis del segle XX. Pel que fa a la segona conclusió són els mateixos nuclis urbans del propi Penedès, com Vilafranca, Vilanova, el Vendrell o Martorell, que atreien la població de l'entorn rural més immediat. I la tercera conclusió eren les poblacions situades al Baix Llobregat, ja que és la comarca que connecta de forma natural el Penedès i l'àrea de Barcelona.

En relació a les professions que exerceixen aquests emigrants, en el cas de les dones, la majoria anava a treballar al servei domèstic, les noies joves que marxaven del domicili rural en molts casos entraven a servir a una casa per estalviar abans de casar-se. En el cas dels homes, els treballs que desenvolupaven eren més diversos, en els casos més majoritaris seguien exercint treballs relacionat amb el món agrari com a llauradors, als horts, o com a pastors. En menor importància passaven a treballar a una zona més urbana amb feines relacionades amb el comerç, o realitzant oficis diversos, com el de taverner⁵⁷. En alguns casos també hi ha nois joves, fills de comerciants o propietaris agrícoles generalment, que estan estudiant a Barcelona.

El següent punt que tracten a l'article és en canvi de model demogràfic i la baixada de la natalitat, fins a quin punt és conseqüència una cosa de l'altra amb la crisi de la fil·loxera. Es pot apreciar un canvi de model, però a quin nivell és a causa de la fil·loxera, ja que l'abast va anar molt més enllà de la cronologia simple de la fil·loxera, les conseqüències es van allargar a més termini. Segons el recompte de naixements i defuncions estudiats, el canvi en el model es produeix. Els naixements que havien trobat el seu màxim a l'any 1887 no van arribar mai igualar-se en els anys posteriors estudiats, i en el 1900 es va arribar a una xifra un 32% menor respecte el 1887⁵⁸. En aquells anys es troba el creixement vegetatiu més baix d'aquesta cronologia, i hi ha una baixada de la natalitat, símbol de que el model estava canviant i s'encaminava a una modernització demogràfica on la natalitat baixa és el tret característic més significatiu. A tota Catalunya en el canvi se segle hi va haver una davallada de la natalitat, però al Penedès va ser més important, entre el 1887 i el 1900 a tot Catalunya la davallada va ser del 10%, mentre que al Penedès va ser del 16%⁵⁹. Una hipòtesis que es te en compte és que a causa dels moviments migratoris temporals de les dones, l'edat del matrimoni era més alta i això feia de control de la natalitat.

⁵⁷ Exemple a l'article de COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: p. 61

⁵⁸ COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: p. 62.

⁵⁹ COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: p. 65.

7. EL CONFLICTE RABASSAIRE

Com diu Jaume Sobrequès: *la fil·loxera va acabar amb el sistema contractual de la rabassa morta i va iniciar un conflicte social molt important.*

Les relacions jurídiques i la propietat de la terra ja havien canviat en el camp català a començaments del segle XIX amb les desamortitzacions, i segons Emili Giralt, la rabassa morta va tenir la màxima difusió a mitjans del segle XIX. La *Rabassa* morta era un “*establiment emfitèutic de naturalesa temporal però de duració indefinida, que tenia per objecte la cessió d’una terra al rabassaire perquè hi plantés vinya i la conreés a ús i costum de bon pagès. De cada collita el rabasser n’hauria de pagar una part al propietari, però gaudia de domini útil de la terra mentre vivien els ceps que ell hauria plantat.*”⁶⁰ El rabasser podia gaudir dels fruits de la vinya fins que la totalitat o dos terceres parts dels ceps que havia plantat fossin mortes o improductives, però el caràcter temporal del contracte es tornava indefinit amb els *colgats* o *capficats*, trampes que allargaven el contracte fins a una durada indefinida.⁶¹ Segons la Reial Audiència de Barcelona, aquestes pràctiques no estaven permeses, i així es veu amb els pleits que es van dur a terme entre propietaris i rabassers. Aquestes sentències, segons Giralt eren antisocials, perquè afectaven els intreressos dels pagesos; antijurídiques perquè pugnaven els principis de cultivar a *us i costum* del pagès, i perjudicials per l’economia en general perquè impedièren extreure el màxim rendiment de les vinyes. I segons Giralt, també, els *colgats* que efectuaven els pagesos anaven a favor de l’economia, perquè significaven progrés i major productivitat. A partir del Codi Civil de 1889 es va convertir en un contracte de durada fixa, de cinquanta anys. A aquesta limitació Giralt n’és molt contrari, ja que ell era defensor de la *rabassa* com en els seus orígens, amb un caràcter indefinit temporalment, que anava a favor del pagès més que del propietari.

La gran ocasió per substituir la *rabassa morta* per la parceria va ser la fil·loxera, ja que van morir tots els ceps de Catalunya. Els propietaris consideraven el contracte acabat amb la mort dels ceps, però els *rabassaires* demanaven la renovació dels contractes i millores ja que les despeses de replantació eren molt elevades. En la replantació es va negar als antics *rabassers* el dret de seguir cultivant les seves terres i replantar-les de vinya perquè el contracte s’havia acabat. Les *rabasses* no es van

⁶⁰ GIRALT, E.: *Història Econòmica...*p.152.

⁶¹ GIRALT, E. :*El conflicto “rabassaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936.* Revista del Trabajo (Ediciones de trabajo), 1958 (Imprenta nacional del boletín oficial del estado). p. 8.

renovar però, en la majoria de casos es van convertir en arrendaments o parceries, i el *rabasser* va perdre la seva condició jurídica com a tal.

Emili Giralt expressa que la fil·loxera va ser el final de la *rabassa* històrica, ja que encara que hi hagués molta migració, les terres replantades van seguir essent conreades per els mateixos pagesos, però ja no eren *rabassers*, sinó parcers, i així van perdre els drets com el de venda de la *rabassa* que el Codi Civil recollia, però no en el cas de la parceria. Segons paraules del mateix Giralt: “*es va accentuar la precarietat del gaudi de la terra per part del camperol, van ser menors les seves possibilitats d'accés a la propietat, i –en contra de la evolució general de les societats modernes– va ser major la seva supeditació a l'amo de la terra*”⁶².

A partir de tots aquests fets, i de l'enfrontament entre propietaris i *rabassers* que ja venia des de finals del segle XVIII, als anys noranta del segle XIX es va tornar a iniciar una onada de conflictes. Al 1891 el malestar social de les zones vitícoles va augmentar a causa de la crisi que va desencadenar al fil·loxera, i van proliferar les *Lligues* de defensa i resistència a les comarques del Penedès, el Vallès i el Camp de Tarragona. La primera organització va ser la *Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya* el 1882 a Rubí, i més tard la de Vilafranca del Penedès *Federació d'Obrers Agrícoles de la Regió Espanyola* de l'any 1891. Fins que el 1893 es va crear una organització general titulada *Federació d'Obrers Agrícoles*, coneguda com la *Unió de Rabassaires*. Va ser molt important al Penedès, on va passar a l'acció directa. Es feien boicots contra els propietaris que no acceptaven les condicions que demanaven els *rabassaires*, com per exemple negant-los el pa i la sal als seus pobles i sense conrear les seves vinyes com si fos una vaga, i els camperols que no s'adherissin a les *Lligues* eren objecte d'amenaques. La situació es va calmar cap a l'any 1896, quan van aconseguir una millora de les condicions contractuals. Però va ser quan van vèncer els contractes que es van adonar que no eren tant bones les millores. En aquest ambient va néixer una renovada *Unió de Rabassaires* al 1922. El 1923 es van reunir en assemblea i una de les consignes va ser que la Unió “*considerava la terra propietat de tots els homes i que només el treball creava drets efectius per la possessió i usdefruit de la mateixa*”⁶³. El programa que van acordar per dirigir al govern tenia una sèrie de punts que en definitiva eren “l'anhel d'aconseguir una major estabilitat a la terra, un accés més fàcil a la

⁶² GIRALT, E. :*El conflicto “rabasaire”*... p. 13.

⁶³ GIRALT, E. :*El conflicto “rabasaire”*... p. 19.

propietat i una millora de les condicions de treball”⁶⁴. Eren les mateixes reivindicacions que a principis de segle XIX però revisades i modernitzades. Davant la negativa del govern de prendre part, els camperols tenien la certesa que la única manera de fer la reforma agrària era a partir de la revolució, i van considerar un bon moment per començar amb l’esdeveniment de la República el 1931. Van estar al límit de la insurrecció en veure que les seves demandes no es satisfieien i es va tornar a les coaccions i boicots de finals del segle anterior, i molts pagesos van decidir no partir els fruits amb el propietari tal com estipula el contracte, o només pagar-ne un cinquanta per cent de la renda pactada. Durant la Segona República la lluita agrosocial va estar liderada per la *Unió de Rabassaires* i l’IACSI, convertint-se la primera en la central sindical majoritària del camp català.

La conclusió de l’autor és que aquesta va ser l’agitació agrosocial més intensa a Catalunya des de la revolta dels remences fins a la Guerra Civil de 1939.⁶⁵

8. ESTUDIS SOBRE LA FIL·LOXERA

Tal i com s’exposa a la introducció, els autors de referència utilitzats son Josep Iglésies, Emili Giralt i Pere Joan Girona.

8.1. Pere Joan Girona

Pere Joan Girona definia el seu treball “*encaminado a describir la invasión de nuestro suelo por una plaga gravísima, y su solución racional, en la cual nada fue producido al azar, sino salido de estudios detenidos de cuantos investigadores y técnicos pusieron sus empeños en la noble misión y de cuyos esfuerzos conjuntos llegó a obtenerse la victoria.*”⁶⁶ per tant, tracta de descriure la plaga des d’un punt de vista científic, amb les solucions buscades amb mètodes molt estudiats per els experts d’aquell moment. Girona utilitza un llenguatge molt poètic, ja que es tracta d’un discurs i per tant s’ha d’expressar oralment. Utilitza metàfores i dona èmfasi a algunes frases com s’ha citat sobre el Penedès⁶⁷.

⁶⁴ GIRALT, E. :*El conflicto “rabasaire”*... p. 19.

⁶⁵ GIRALT, E. :*El conflicto “rabasaire”*... p. 17-18.

⁶⁶ GIRONA i TRIUS, P.J. p. 156.

⁶⁷ “*Ah Penedès mío! Como prosperaste en los años precedentes a la llegada del insecto, sin pensar que tu adelanto material derivaba justamente del hundimiento de las regiones vitícolas francesas!*” p. 12

El fet més important a esmentar és que Girona fa el discurs a l'any 1942, una cinquantena d'anys després dels fets que descriu, i fa molta crítica a les regions que quan la fil·loxera estava a França, es van fer riques plantant molta vinya amb paraules com: “*Ah comarcas vitícolas, ricas de producción, de habitantes, de caseríos, de optimismo! ¿Qué será de vosotros cuando la filoxera vastatrix (¿lo oís bien?, devastadora) extiende su daga mortal sobre los ámbitos todos de este agradecido suelo?*”⁶⁸ amb aquestes paraules vol donar èmfasi i introduir el seu discurs. La pregunta que en serà d'aquestes terres és retòrica en tant que coneix perfectament el destí d'aquestes terres, però ho utilitza com a toc d'atenció per al seu discurs. Un altre dels exemples d'aquestes preguntes retòriques és quan la fil·loxera fa estralls a França i està arribant als pirineus, abans d'introduir el tema que ocupa la preocupació dels catalans perquè no entri al principat, l'autor expressa unes preguntes retòriques per mantenir l'atenció dels oients: “*Tenemos, pues, la filoxera cerca de la península. ¿Salvará la distancia que les separa aún de los Pirineos? ¿Atravesará las montañas que cierran nuestra frontera oriental y vendrá a sembrar la desolación en nuestras comarcas vinícolas, poniendo en terrible peligro la riqueza principal de Cataluña?*”⁶⁹

Pere Joan Girona i Trius va fer una divisió en períodes del que va significar la plaga de la fil·loxera:

1. Contra la invasió: 1867-1879. Caracteritzat per el temor de la invasió, i l'estudi dels mitjans de impossibilitar l'entrada del insecte a Espanya.
2. Contra la difusió: 1879-1886. Arribada del insecte al nostre país, i mitjans emprats per evitar la difusió, duts a terme fins la penetració de la fil·loxera a la província de Barcelona.
3. Acceptació franca de les vits americanes: 1886-1891. Es caracteritza per la invasió fil·loxèrica en la major part de les comarques vitícoles de Catalunya i per la franca i extensa replantació americana.
4. Reconstrucció moral de les vinyes: 1891-... . s'accepta la invasió i es substitueixen els vinyars destruïts i en la plantació de nous. Es considera la fil·loxera com un dany remot salvat ja regular i definitivament per mitjà de la plantació sobre peu de sang americana. El

⁶⁸ GIRONA i TRIUS, P.J. p. 155.

⁶⁹ GIRONA i TRIUS, P. J. p. 169.

*problema fonamental no és ja objecte de discussió i els que presenta la realitat vitícola es refereixen només a la major duració i producció dels nous vinyars i a altres modalitat culturals de els vinyes.*⁷⁰

Girona i Trius expressava en el seu discurs la sorpresa de la gent en veure com una malaltia podia matar totes les vinyes, i ho expressava amb un to i amb uns arguments prou enfàtics perquè els oients entenguessin el terror que aquesta plaga va significar:

*“Arrebataba, no la cosecha, sino la vida del viñedo, y aun destruía la esperanza de arraigar otro, que también era destruido. ¿Comprenderéis ahora, distinguidos oyentes, el terror del momento? ¿La desazón que llenó el alma de cuantos en los viñedos habían puesto su cariño y sus intereses?”*⁷¹

El discurs és molt llarg, i per tant és molt minuciós, ja que hi pot encabir molta informació i detalls. En alguns capítols exposa els fets de forma cronològica any rere any o en dates concretes dels esdeveniments, i fa servir molta informació directe de conferències, revistes i altres que cita literalment, com va ser el cas de la Conferència de Joan Miret⁷².

A la conclusió del seu discurs primer exposa la solució final del conflicte, és a dir, els empelts amb els ceps americans, i descriu el tipus d'empelt més adient per a cada tipus de terra. Expressa nostàlgia per la seva generació, que van conèixer el conflicte, però que el coneixien com a fet històric, i no com la tragèdia que ell descriu en el seu discurs, ja que per ells estava resolt i era part del passat malgrat el que havia pogut afectar a la terra i la població. Expressa també, que d'alguna manera, hi va haver aspectes positius de la plaga, com la millor aplicació de les espècies i terres més adequats. Moltes vinyes van canviar de propietaris, i moltes altres van ser abandonades per la seva mala qualitat i es van tornar a convertir en bosc. Va ser com un filtre per millorar la qualitat, aquelles terres menys adients es van abandonar, i es van concentrar els esforços en aquelles terres més fèrtils i en empeltar aquelles varietats més adients per

⁷⁰ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 164

⁷¹ GIRONA i TRIUS, P. J. p. 157.

⁷² p. 10

les zones on estaven. Amb les seves paraules va dir: “*En definitiva, la invasión filoxérica realizó, aún si penarlo, un reajuste de agricultores, de suelos y de cultivos.*”⁷³

Finalment, a l'últim paràgraf del discurs es veu clarament el context i l'època en que aquest discurs va ser fet. Fa referència a l'Espanya d'aquell temps, dels anys quaranta, en plena dictadura, desitjant per Espanya un futur millor: “*poco he de dar por concluido este trabajo sin antes desear a nuestra querida España, tan puesta a prueba en los años pasados, un brillante rejuvenecimiento, como emergieron jóvenes y esperanzadores los viñedos de los caducos que un día un enemigo destrozó.*”⁷⁴ Fa referència al *Caudillo*, descrivint-lo com l'insigne que vetlla per Espanya i les Autoritats que “*a sus órdenes labran una nueva Nación*”⁷⁵, i que mereix l'efecte que li professen tots els que en formen part.

8.2. Josep Iglésies

Josep Iglésies té un capítol en el seu llibre dedicat a la fil·loxera al Penedès, escrit de referència per l'elaboració d'aquest treball. Va introduint les poblacions que es van veure afectades per la fil·loxera a mida que va anar avançant per la comarca. Utilitza moltes fonts, és a dir, cita a autors coetanis els fets per exposar el que significava i com ho veien els protagonistes d'aquella època. Cita amb molta freqüència escrits apareguts a “*Resumen de Agricultura*” o a “*La Renaixensa*”, i també en algun cas “*La Producció Nacional*”. L'estructura del seu treball és amb tres blocs, molt semblant a l'estructura del present treball, amb una primera part abans de la plaga. La segona part és una descripció minuciosa de la invasió de la fil·loxera al llarg del territori català, per cada una de les seves zones més importants i afectades. I finalment, al tercer bloc parla de les conseqüències de la plaga per Catalunya, amb la replantació, la qüestió *rabassaire* i també fa esment de les personalitats més importants que van intervenir en la lluita contra la fil·loxera.

Iglésies també cita el treball de Pere Joan Girona i Trius, el va descriure el treball *La invasión filoxérica en España* com “el treball més solvent i articulat aparegut sobre el tema”⁷⁶, i el fa servir per seguir la cronologia que hi va establir.

⁷³ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 250.

⁷⁴ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 251.

⁷⁵ GIRONA i TRIUS, P. J.: p. 251.

⁷⁶ IGLÉSIES, J. p. 17

Cap al final del seu treball, Iglésies dedica un capítol a fer Una consideració al que va significar la invasió⁷⁷. Parla de la rapidesa que la vinya catalana es va recuperar malgrat els estralls que va causar, i les terres afectades es vana anar replantant progressivament un cop la plaga va passar. Ho expressa amb una metàfora força visual:

*“Si poguéssim comparar el paràsit a una mena d'onada marina o a un exèrcit que va avançant, caldria convenir que al seu darrere no venia pas un altre cos d'exèrcit o una altra onada que succeís la primera en la ocupació de la mateixa superfície que aquella acabava de deixar”*⁷⁸

Iglésies també descriu com al Penedès, en època de bonança econòmica gràcies al vi, molts pagesos es van construir cases, i es compraven els terrenys a on fer-les, i que això va fer que *“en pocs anys la comarca del Penedès clapejada per tot de noves casetes que, endemés d'embellir la contrada, hi donaven com un alè de vida”*⁷⁹. A l'any 1830, segons informació de Martorell i Panyelles⁸⁰, Vilafranca constava de 858 edificacions i 5.511 habitants, amb pocs pobles propers i alguna masia on vivien els parcers⁸¹. Amb les millores que es van anar produint al llarg dels anys i les pujades de preus del vi, al 1890 hi havia 1.880 edificis i 8.262 persones⁸². Iglésies considera que aquestes últimes dades són exagerades, però que són significatives per el que es vol explicar, ja que el creixement va ser real. Els màxims de població van ser entre els anys 1877 i 1887.⁸³

Finalment, l'últim capítol del treball d'Iglésies està dedicat a els *homes de la lluita contra la fil·loxera*⁸⁴, i es dedica a fer esment d'aquells homes que van ser decisius per la lluita contra la plaga, com per exemple Joan Miret, Antoni Cebrià Costa, botànic, el marquès de Montoliu, o en el cas concret del Penedès, Marc i Rafael Mir, Manuel de Raventós o molts altres que van impulsar la replantació d'aquelles terres.

⁷⁷ IGLÉSIES, J. p. 233.

⁷⁸ IGLÉSIES, J. p. 233.

⁷⁹ IGLÉSIES, J. p. 279.

⁸⁰ A *Notes crítiques sobre les vicissituds de l'Agricultura, Indústria i Comerç durant el segle XIX*, p. 220-222, citat per Iglésies p. 278.

⁸¹ IGLÉSIES, J. p. 278.

⁸² IGLÉSIES, J. p. 279.

⁸³ IGLÉSIES, J. p. 280.

⁸⁴ IGLÉSIES, J. p. 283.

8.3. Emili Giralt

Emili Giralt a l'inici de *El conflicto "rabassaire" y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936*, expressa que en les següents pàgines intentarà donar una visió històrica del conflicte *rabassaire* dins el marc legal del problema agrari de Catalunya. Diu, però, que no pot examinar l'evolució de l'economia agrària, tant important per explicar els conflictes agrosocials, i tampoc el problema de l'estancament del Dret Civil de Catalunya, ja que des del 1714 hi ha una falta de un poder legislatiu propi.

Presenta el seu estudi en tres punts: 1. *Un somer examen del règim de propietat i de les formes d'explotació de la terra des de principis de l'edat Moderna.* 2. *Una descripció del procés desnaturalitzador sofert per el contracte de rabassa morta.* 3. *Les línies generals del plet rabassaire, des del seu plantejament en l'esfera privada a finals del segle XVIII fins a al seva plena politització durant la segona república.*⁸⁵ Els dos apartats més utilitzats per la redacció d'aquest treball han estat els dos primers, que han ajudat a emmarcar els conflicte *rabassaire* com una de les conseqüències més importants de la plaga de la fil·loxera. L'estudi de la història rural, segons l'autor, descobreix les lògiques tensions socials i agitació latent en el camp català, que es dona al llarg de tota la història. Giralt es posiciona amb una tendència cap als pagesos o *rabassaires*, les sentències que va emetre la Reial Audiència de Barcelona en relació a les practiques com els *colgats* les definia com antisocials, i perjudicials per l'economia. La pagesia era la base de l'economia i s'havia de vetllar perquè tingués unes bones condicions. La millora de les condicions al camp significava progrés. El primer atac a la rabassa tradicional van ser les sentències de la Reial Audiència de Barcelona, era partidari de la *rabassa* com en els seus orígens, amb caràcter indefinit, i criticava molt les legislacions que es van fer estipulant un límit en el contracte de cinquanta anys. Aquestes legislacions beneficiaven al propietari més que al pagès, Giralt no ho compartia, ja que el que treballava la terra era el pagès.

Giralt també exposa la problemàtica de la transició de la formalització en escriptura pública en els contractes a la escriptura privada o per contracte verbal. Exposa els motius en tres punts citant al notari Sebastià Parés:

- a) *La voluntad de los propietarios de no crear mediante la escritura pública un título perfecto de un derecho real sobre el inmueble a favor del rabasser.*

⁸⁵ GIRALT, E. :*El conflicto "rabassaire"...* p. 4.

- b) *El temor de proporcionar a los rabassers un título de dominio útil sobre la tierra que pudiese alentar sus pretensiones de redimibilidad de la rabassa.*
- c) *Los excesivos gastos y derechos que implica el otorgamiento de escritura pública.*⁸⁶

Segons l'autor hi ha un sabor classista en els dos primers punts, tant evident que, com diu, no cal comentari. Les conseqüències d'aquestes escriptures privades minven els drets dels *rabassers*. Amb la fil·loxera es va acabar la *rabassa* històrica, amb totes les seves característiques, com els *colgats*, ja que tots els ceps van morir, es van canviar les propietats de mans, o amb els nous ceps empeltats no es podien realitzar les antigues pràctiques. La majoria dels pagesos van passar a ser parcers, i va augmentar la precarietat en el camp, ja que van perdre els beneficis de la *rabassa* com el retracte o la venta, que reconeixia el Codi Civil en la *rabassa* però no en la parceria.

Es pot fer una comparativa entre Giralt i Girona, des del punt de vista de les conseqüències de al repartició de les terres i la nova distribució de la propietat. El primer era molt contrari a les noves polítiques que no beneficiaven al pagès, que limitaven els seus contractes i que amb la fil·loxera es donaven per acabats. Mentre que Girona expressa que la nova distribució va ser millor, i que la fil·loxera va beneficiar a destriar les terres bones de les que no ho eren per conrear, i va millorar la qualitat del vi ja que es van plantar variants adients. Ja no era una qüestió de masses, no tothom es dedicava a fer vi barat perquè donava rendiments, i això es pagava a un preu molt alt segons es pot deduir per les paraules de Giralt.

⁸⁶ GIRALT, E. :*El conflicto "rabasaire"...* p. 12.

9. BIBLIOGRAFIA

- COLOMÉ FERRER, J., VALLS-JUNYENT, F.: “Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Catalunya)”. *Història Agrària*, 57, SEHA, 2012, p. 47-77
- GIRALT i RAVENTÓS, Emili; *El conflicto “rabassaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936*. Revista del Trabajo, Ediciones de trabajo, 1958.
- GIRALT, Emili; “s.XIX Població i Agricultura” dins VVAA; *Història Econòmica de la Catalunya contemporània* vol II, Enciclopedia Catalana, Barcelona, 1988-1994.
- GIRONA i TRIUS, Pere Joan; “La Invasión filoxerica en Espanya”; dins *MEMORIAS DE LA REAL ACADEMIA DE CIENCIAS Y ARTE DE BARCELONA*. vol.XXVI, Barcelona, 1942. p. 153-251
- IGLÉSIES, Josep. *La Crisi agrària de 1879/1900: La fil·loxera a Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 1968.
- SOBREQÜÉS I CALLICÓ, J. (ed.). *Història Contemporània de Catalunya (I)*. Columna assaig, Barcelona, 1997.
- TERMES, J.: *De la revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil 1868-1939*. Volum VI. Edicions 62, Barcelona, 1987. (pagines 99-109), dins *HISTÒRIA DE CATALUNYA*, dirigida per Pierre Vilar.